

Obsah

Anna Čmejrková Co jsou Lotyšši?	1
Svobodu nelze stupňovat Rozhovor Michala Škrabala se Sandrou Kalniete	2
✗ Sandra Kalniete/Michal Škrabal V plesových střevíčkách sibiřským sněhem	7
Igors Šuvajevs/Michal Škrabal Co jsou Lotyšši?	8
✗ Zenta Mauriņa/Michal Škrabal Bílé roucho - lotyšské pojetí světa	15
Valentīns Jākobsons/Míša Bečková a Michal Škrabal Volný den	20
Pauls Bankovskis/Michal Škrabal Čeka, bomba & rokenrol	23
Inga Ābele/Lenka Matoušková Léta lásky	27
✗ Knuts Skujenieks/Petr Borkovec a Michal Škrabal Básně	30
✗ Imants Ziedonis/Radegast Parolek a Vladimír Smetáček Epifanie	31
Liāna Langa/Petr Borkovec a Pavel Štoll Věci	33
✗ Gunars Saliņš/Marta Běřáková Mladý silák	35
Aivars Neibarts/Lucie Korbélyiová Československa 1968. gadā/Československo v roce 1968	38
Juris Kunoss/Pavel Štoll Prāgas pastkarte/Pohlednice z Prahy	39
Edvīns Raups/Lucie Korbélyiová Na chvíli se zastavil čas	40
Uldis Bērziņš, Kārlis Vērdiņš/Petr Borkovec a Pavel Štoll Básně	42
Kritika, teorie a dějiny překladu Pavel Štoll Česká kultura v překladech a tvorbě Marty Grimmy	43
Portrét překladatele Veronika Hesounová Překladatel Alois Koudelka (O. S. Vetti)	47
Recenze Miluše Zadražilová Zrcadlo rozjitřené paměti	50
Česká knižní bibliografie k lotyšské literatuře	53
Aktualita Michal Škrabal Dny poezie s Ingmārou Balode	55

Co jsou Lotyšši?

Anna Čmejrková

Prosincové číslo Plavu si neklade ambici odpovědět na titulkem položenou otázku plně, ale vedle řady lotyšských prozaických a básnických textů přináší i dvojici esejí věnujících se problému „lotyšství“. Podobně jako v českém prostředí od národního obrození vznikaly teorie o holubičí povaze našeho malého národa, která mu dodává na významu tváří v tvář velmocím, také lotyšská inteligence nejednou považovala za potřebné vystihnout svůj národní charakter a zdůvodnit si tak své místo na mapě Evropy. Má smysl odvolávat se při tom na folklor a v něm zakotvené tradiční ideály pracovitosti a mírumilovnosti? Nebo se nemáme ptát po „typických vlastnostech Lotyšů“, ale raději přemýšlet, do jakých pastí se může chytit národ, který se dlouhodobě zabírá svou malostí a bezbranností? Nástin odpovědí na tyto otázky najdete v esejích filosofa Igorse Šuvajevse a spisovatelky Zenty Mauriņi.

V podstatě celým číslem prochází téma česko-lotyšských vztahů: od eseje s názvem „Co jsou Lotyšši?“, inspirovaného textem Jana Patočky „Co jsou Češi?“, až po výběr z básní, v nichž lotyšští autoři v průběhu posledních desetiletí zachycovali své dojmy z Prahy. Může nás překvapit, do jaké míry se lotyšští intelektuálové zajímali o dění v Československu a kolik poukazů na českou kulturu v jejich dílech najdeme.

Závěrem dvě upozornění: jediným textem, který se v tomto čísle nevztahuje k Lotyšsku, je recenze. Můžete ji vnímat jako upoutávku na druhé pobaltské číslo Plavu, totiž litevské, které je plánováno na září roku 2008. Oproti zavedenému zvyku v měsíčníku Plav nejsou v lotyšském čísle přechylována ženská příjmení. Rozhodli jsme se pro to z jazykových důvodů: příjmení zpravidla končí na samohlásku, která by po přidání přípony „-ová“ zmizela, nebo dala vzniknout bizarnímu spojení „-eová“, „-aová“.

V lednovém čísle Plavu se budete moci začíst do textů hispanoamerických autorů.

Svobodu nelze stupňovat

S nadšením vzpomíná na svou první návštěvu Prahy v roce 1976. Bylo to totiž vůbec poprvé, co směla vycestovat do zahraničí. Architektonické bohatství naší metropole jí učarovalo natolik, že rozjasnilo i ponurou atmosféru normalizačního Československa. Po roce 1990 se tu ocitla několikrát díky své profesi diplomatky, na knižním veletrhu Svět knihy 2006 pokrtila český překlad své vzpomínkové prózy V plesových střevíčkách sibiřským sněhem. O pohnutých osudech své rodiny a neméně tragické historii lotyšského národa s námi hovořila poslankyně lotyšského parlamentu Sandra Kalniete.

Sandra Kalniete se narodila v roce 1952 v sibiřské vsi Togur lotyšským rodičům, kteří byli z Lotyšska deportováni ve dvou vlnách represálií ve čtyřicátých letech. V roce 1957 se směla s rodinou vrátit do vlasti. Vystudovala historii a teorii umění na řížské Výtvarné akademii. Podílela se na založení Lidové fronty Lotyšska, hnutí, jež na přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století sehrálo rozhodující roli při obnově nezávislosti Lotyšska a následném rozpadu sovětského impéria. V roce 1990 se vydala na diplomatickou dráhu, zastupovala Lotyšsko postupně při OSN, ve Francii a při UNESCO; působila ve funkci ministryně zahraničí, stala se první lotyšskou eurokomisařkou. Nyní je poslankyní lotyšského parlamentu. Vedle odborné monografie o lotyšském lidovém textilním umění je autorkou dvojice vzpomínkových knih – *Lámala jsem, lámala jsem, lámali jsme. Zlomili se (Es lauzi, tu lauzi, mēs lauzām. Viņi lūza, 2000)* a *V plesových střevíčkách sibiřským sněhem (Ar balles kurbēm Sibīrijas sniegos, 2001, česky 2005)*. *Třetí memoárovou knihu připravuje.*

Michal Škrabal: Můžete nám představit svou knihu? Co vás inspirovalo k jejímu napsání?

Sandra Kalniete: V roce 1995 jsem odletěla na světový kongres žen v Pekingu, kde se mi dostal do rukou bestseller *Divoké labutě*. Jung Chang v něm líčí osudy tří generací své rodiny a na jejich pozadí zachycuje dějiny Číny 20. století. Když jsem tuto knihu četla, napadlo mě, že i já bych byla schopna vyprávět o svých rodičích a prarodičích, a uvědomila jsem si, že podobný příběh znají rodiny po celém Pobaltí. Ta myšlenka mi nedávala spát celých pět let, až jsem jednoho červencového odpoledne zničehonic napsala úvodní část. Konečně jsem byla připravena pustit se do psaní. Druhým podnětem pro mě byla únava ze vši té lhostejnosti během mého působení v diplomatických službách: to, jak tragický osud východní Evropy a pobaltských národů vnímá západní společnost, jak málo o něm lidé vědí a jak jsou k němu neteční. Měla jsem velké ambice jim o tom všem vyprávět. Zpočátku jsem knihu zamýšlela jako svého druhu propagandu, ale když jsem se pustila do sběru materiálu a hovořila o svém úmyslu s rodiči, dostal se můj původní záměr do pozadí a já začala psát nejdůležitější knihu svého života. Cítím to ještě silněji dnes, kdy má kniha byla přeložena do několika jazyků, cítím, že smrt mých prarodičů a utrpení mých rodičů nebyly marné, že měly nějaký smysl.

MŠ: Jak vaše kniha vznikala?

SK: Původně jsem měla v hlavě velmi obecnou představu, jak by kniha měla vypadat. Nejprve bylo zapotřebí přečíst velké množství archivního materiálu, na podrobnosti jsem se však musela ptát svých rodičů. Koncem léta jsem proto odjela domů. Zpočátku nebyly rozhovory s rodiči příliš tíživé, má motivace byla totiž natolik silná, že jsem s nimi mohla věčně hovořit i o těch nejodpornějších tématech: co udělá s lidským tělem hlad, jaké byly jejich pocity, když byli nuceni krást, jak se cítí člověk, který se stal obětí znásilnění, jak připravovali maso ze zdechlin, aby se neotrávili, jak chutná krysí maso a tak dále. Skutečné emoce se dostavily až po návratu do Paříže, když jsem ve své pracovně tyto rozhovory přepisovala. Bylo to hrozné, úplně jsem se třásla a v jednu chvíli jsem začala nelidsky skučet, úplně jako zvíře...

MŠ: Napsat podobnou knihu bývá zpravidla časově náročné. Jak dlouho vznikala ta vaše?

SK: Mohla bych odpovědět banální frází: jeden rok a zároveň celý život. Možná že celý život je trochu přehnané, protože jedno období v mém životě toto téma neexistovalo, a sice v dětství. Lidé ze Západu se mě často ptají, na co si ze svého dětství pamatuju, a já si pamatuju pouze na to dobré. Matka s otcem mě milovali a chránili před nežádoucími vlivy a v té době nastaly také první pozitivní změny v životě deportovaných. Rodiče mě chtěli ochránit před rozpolceností, proto jsme doma přestali slavit zakázané Vánoce a Velikonoce, které by mohly představovat rušivé momenty v mém životě. Pak jsem šla studovat na Výtvarnou akademii, tehdy jsem hodně přemýšlela o své lotyšské identitě, ale v žádném případě jsem se necítila jako nějaká disidentka. Když jsem se jednou připravovala na zkoušku z dějin ruského umění, přišla ke mně maminka a uviděla v mé knize obraz Ilji Repina *Burlaci na Volze*. Všedním hlasem tehdy řekla: „Já jsem také musela tahat čluny proti proudu řeky. Nejhorší bylo přebrodit

přítoky, voda nám často dosahovala až po krk.“ Byl to pro mě šok, nemohla jsem se z něj vzpamatovat. Bylo mi tenkrát kolem třiceti, stejně jako mamince, když se vrátila ze Sibíře – deportována byla ve věku necelých patnácti let. Co já všechno za těch patnáct let prožila, a ona neznala nic jiného než Sibíř. Díky této malé epizodě se mi sibiřská realita vrátila v plné síle. Po nástupu Gorbačova jsem začala tímto tématem žít – až do července 2000, kdy jsem se pustila do psaní. Knihu jsem dokončila 23. srpna 2001 a až druhého dne jsem si uvědomila, jak příznačné je toto datum – byl to den výročí paktu Molotov-Ribbentrop.

MŠ: Jaké byly ohlasy na vaši knihu v Lotyšsku a jaké v zahraničí?

SK: V Lotyšsku byla přijata velice příznivě a také se dobře prodává, přestože není nejlevnější a kupní síla v Lotyšsku není příliš velká. Mnoho lidí za mnou přichází, aby mi poděkovali, protože v mé knize nalézají své vlastní zážitky a pocity. Občas se objeví také mladí lidé a vyprávějí příběhy ze života svých rodičů nebo prarodičů. Pokaždé je nabádám, aby ty střípky vzpomínek zaznamenali a poslali je do řížského Muzea okupace, protože je to důležité jak pro ně, tak pro jejich děti.

Ve Francii si má kniha získala mimořádně velkou popularitu, a to shodou několika okolností. Především se ve Francii o Lotyšsku dříve nic nevědělo. Existovala tu jen francouzsky psaná díla, toto byl první knižní překlad z lotyštiny od dob sovětské okupace. Vydání se krylo se vstupem Lotyšska do Evropské unie a Francouzi pochopitelně chtěli vědět, kdo se to k nim připojuje. Byla jsem tenkrát ministryní zahraničí, proto si knihu přečetlo mnoho lidí patřících k politické elitě. Hovořila jsem s nimi a podařilo se mi změnit jejich pohled na to, co Lotyšsko a východní Evropa prožily. V Německu byla kniha spojena spíše s debatou o podstatě totalitních režimů. Po jejím vydání se v tisku rozpoutala velmi vzrušená diskuse. Zvláště hlasitě se ozvala židovská obec, jejíž představitelé se cítili pobouření svým srovnáním nacismu s komunismem.

MŠ: Narazila jste na zajímavou otázku. Lotyšsko, podobně jako Litva a Estonsko, zažilo oba tyto totalitní režimy v plné síle. Je vůbec možné nacismus s komunismem srovnávat, a pokud ano, jak?

SK: Samozřejmě že je možné srovnávat je a já ani lotyšská prezidentka jsme nebyly první, které s tím přišly. První to učinila Hannah Arendtová ve své knize *Původ totalitarismu*. O této problematice však píše i jiní autoři, zkoumající zevrubně, co měly tyto režimy společného a v čem se lišily. Například gulag byl prostředkem hospodářského rozvoje: nezáleželo na tom, zda člověk spáchal nějaký zločin, nebo ne, vždycky se našla nějaká záminka pro jeho zatčení. Nacismus byl založen na rasové teorii; dělil lidi na plnohodnotné a neplnohodnotné: ty bylo nutno zlikvidovat. V gulazích existovala nepatrná naděje na přežití, zatímco německé koncentrační tábory byly dvojího typu: v těch prvních existovala vyhlídka na přežití, ty druhé byly vyhlazovací, určené k likvidaci lidí. Podstata obou režimů však byla totožná: lidé nebyli trestáni za to, co spáchali, ale za to, kým jsou: ať už šlo o střední třídu, Židy, Romy, komunisty, trockisty atd. Konkrétní chování člověka nehrálo žádnou roli. Myslím, že téma povahy komunismu bude dominovat v evropské společnosti příští dekády, dokud nebude vstřebán šok z devadesátých let a dokud nebude dokončeno nové uspořádání světa. V devadesátých letech jsme my Východoevropané mlčeli z pragmatických důvodů, hledali jsme totiž útočiště v EU a NATO a tuto historickou otázku – a bez objektivního hodnocení historie se budoucnost nemůže ubírat správným směrem – jsme odložili na pozdější dobu. Dnes vidíte, s jakou rychlostí a silou se tento problém opět vrací.

MŠ: Jak vás napadl paradoxně působící název „V plesových střevíčkách sibiřským sněhem“?

SK: Titul knihy mě napadl okamžitě. Moje maminka dostala v předvečer deportací od svého bratra překrásné plesové střevíčky a tato epizoda byla pro mě během dětských let tak obrazná, že ve mně

Michal Škrabal (1979), absolvent oboru český jazyk a literatura – lotyština na Filozofické fakultě UK, pracuje jako korektor a překladatel v jazykové agentuře Presto a redaktor v literárním občasníku Tvar. Debutoval překladem knihy Sandry Kalniete *V plesových střevíčkách sibiřským sněhem* (2005), podílel se na přípravě antologií *Krajinou samoty* (2006) a *15x poezie Lotyšsko* (2006) a byl odpovědným redaktorem bilingvního vydání *Bieblova Nového (kara* (2006). Další překlady připravuje.

zůstala napořád. Když jsem viděla titul na monitoru počítače, uvědomila jsem si ten obrovský kontrast: na jedné straně sibiřský snh a s ním spojená celá mytologie – nucené práce za carských dob, Dostojevskij, Solženicyn, brutalita, bezprávi, těžké fyzické zkoušky a utrpení... Na straně druhé něco tak křehkého jako plesové střevíčky; vždyť ples je součástí evropské civilizace, symbolem kultivovanosti a vytříbenosti života. Měla jsem pocit, že název knihy mimořádně přesně vystihuje střet těchto dvou světů, jaký zažili lidé deportovaní z Pobaltí po svém příjezdu na Sibiř. Pro takové podmínky nebyli stavěni, nikdy nic podobného nepoznali.

MŠ: Z vyhnanství se vaše rodina vrátila do vlasti v roce 1957, když vám bylo čtyři a půl roku. Na své dětství vzpomínáte jako na idylické období. Tomu se ani nechce věřit: nemáte přece jen z tehdejší doby nějakou negativní zkušenost či vzpomínku, něco, co vás pronásleduje dodnes?

SK: Ne. Tři měsíce po mém narození umřel Stalin a nastaly první, a to velmi konkrétní změny k lepšímu: rodiče poprvé dostali v týdnu jeden den volna, otec mohl konečně vykonávat normální práci za slušný výdělek. Kromě toho jsem byla hýčkaným dítětem, rodiče se na mě velice těšili, babička kvůli mně přestala kouřit – cítila jsem se jako nějaká královna. Nemůžu tedy říct, že bych měla nešťastné dětství. Do paměti se mi z té doby zapsaly některé obrazy, jejichž význam jsem pochopila mnohem později, až když jsem dospěla. Když jsme se například vraceli vlakem domů a přešli jsme lotyšské hranice, maminka s babičkou vystoupily z vlaku, vrhly se na kolena a plakaly. Tenkrát jsem z toho neměla rozum; teprve nyní plně chápu jejich tehdejší pocity.

MŠ: Kromě sovětského břemene jsou lotyšské dějiny zatíženy ještě jednou problematickou kapitolou, a sice existencí lotyšských vojenských jednotek v rámci SS. Ostatně i váš dědeček sloužil za války v německé armádě...

SK: V první řadě je třeba si uvědomit, že Lotyšsko jako stát v tu dobu už neexistovalo, takže v žádném případě nešlo o politiku lotyšského státu. Přivést k nám statisíce Židů ze západní Evropy určených k fyzické likvidaci bylo rozhodnutí Velkoněmecké říše. Po obnovení nezávislosti se tato otázka stala jednou z nejbolestivějších: kde začíná a kde končí odpovědnost Lotyšů? Nesmíme upadat do druhé krajnosti a svalovat kolektivní vinu na celý lotyšský národ. Proto také prezidentka založila historickou komisi, která pečlivě zkoumala podíl jednotlivců na akcích proti civilnímu obyvatelstvu, Romům, Židům, členům komunistické strany, lidem s psychickými poruchami a dalším. Jsme nejspíš jednou z mála zemí, která může přesně určit míru své spoluzodpovědnosti na těchto akcích. Pokud jde o Waffen-SS, tyto jednotky byly v Lotyšsku vytvořeny až v roce 1943, kdy Německu bylo jasné, že válka nebude tak snadná, jak se zpočátku domnívalo, a rozhodlo se povolát do zbraně také vojáky z okupovaných území. Mobilizován byl asi milion lidí, 400 tisíc mužů pocházelo z pobaltských států. Důležité však je, že tito vojáci se nikdy – a to po válce uznali i Spojenci – neúčastnili akcí proti civilnímu obyvatelstvu (Židé v té době byli v Lotyšsku již vyvražděni) ani nebojovali proti spojeneckým vojskům, jednotky byly totiž vytvořeny pro boj na východní frontě. Dnes je pochopitelně jednoduché házet všechny do jednoho pytle; pokaždé, když se někomu snažím vysvětlit tragédii lotyšských a estonských legionářů, vidím na jeho tváři jakýsi stín podezření a nedůvěry. Za třetí, legionáři, kterým se podařilo dostat se do spojeneckých zón v Německu, získali po důkladném prošetření status běženců a bylo jim dovoleno vycestovat do USA, do Británie či někam jinam na Západ. Ti, kteří zůstali v sovětské zóně, byli všichni do jednoho deportováni do gulagů, a pokud spáchali nějaký zločin, draze za něj zaplatili. Samozřejmě je nelze považovat za hrdiny, ale tak jako mnozí další se i oni stali oběťmi. Je to případ i mého dědečka Aleksandrse.

MŠ: Jste autorkou ještě jedné knihy, také memoárové, v níž vzpomínáte na své působení v Lidové frontě Lotyšska (LFL). Můžete popsat roli, kterou toto hnutí sehrálo při obnovení nezávislosti Lotyšska?

SK: LFL byla rozhodující organizace, která se v rámci sovětských zákonů parlamentní cestou dostala k moci s cílem vyhlásit nezávislost země. Podíváme-li se na širší kontext, Sovětský svaz v podstatě rozdělila tři národní hnutí – litevské, lotyšské a estonské. Moskevské vedení se stalo zajatcem vlastní falzifikace natolik, že si nedokázalo představit, že v Pobaltí je po tolika desetiletích stále ještě živá myšlenka nezávislosti. Pobaltí se tehdy také významně podílelo na exportu protisovětské revoluce. V roce 1988, asi měsíc po založení těchto tří hnutí, jsme se poprvé sešli s Litevci a Estonci a kromě jiného jsme si rozdělili patronáty nad některými jinými republikami SSSR a systematicky jsme s nimi pracovali na vytvoření podobných hnutí. Ta však nebyla tak silně motivována, neměla tak vysokou metu, jako byla ta naše. V Pobaltí se tyto cíle podařilo realizovat, kdežto oni potřebovali více času. Podívejte se, co se dnes děje v Gruzii, na Ukrajině, v Kirgizii. Dnes jsou tyto národy připraveny ke stejným změnám, jakými jsme kdysi prošli my. S velkými obavami se dívám na možné období nestability v zemích SNS, které by mohlo zasáhnout samotné Rusko. Je to velice nebezpečná otázka, protože EU je natolik závislá na dodávkách energie z Ruska, že by takové politické a společenské otřesy mohly mít nepředvídatelné následky.

MŠ: Lotyšsko bývá v českých médiích často zmiňováno v souvislosti s problémem tzv. „neobčanů“, které z velké části tvoří příslušníci ruské menšiny. Zajímá mě váš názor na tuto otázku.

SK: Hlavní problém po obnovení nezávislosti Lotyšska představovala otázka, co udělat s těmi, kteří v Lotyšsku začali žít v době sovětské okupace. Existovaly skupiny, jež navrhovaly radikální řešení v podobě repatriace těchto lidí, ale já a ostatní pragmatičtí a realističtí politici jsme volili cestu jejich integrace do společnosti. Když jsme se ucházeli o členství v EU a NATO, naši partneři nám v tomto ohledu velice pomohli tím, že nám stanovili mimořádně vysoké standardy, kterých EU dosáhla v dlouhém poválečném období. My jsme museli tuto cestu ujít ve velmi krátké době, a to nejen v legislativě, což je nejjednodušší proces, ale i v mentalitě lidí. Vypracovali nástroje integrace společnosti, které mohou být s určitými modifikacemi použity i jinde – jazykové programy, model kulturní autonomie atd. Integrace není jednoduchý proces, což je v Evropě dobře známo, např. v Nizozemí, Německu, Francii... Utváření dialogu mezi minoritami a majoritou je mimořádně těžké, přesto jsme celých patnáct let od znovuzískání nezávislosti u nás nezažili etnicky motivované násilí a ve společnosti nevládne etnické napětí. Evropská unie by nás nikdy nepřijala do svých řad, kdyby se domnívala, že situace v Lotyšsku neodpovídá celoevropským standardům.

MŠ: Jak se coby proevropsky smýšlející politička stavíte k názoru lotyšských euroskeptiků, kteří s varovně zdviženým prstem poukazují na to, že Lotyšsko si nezávislosti příliš neužilo – sotva se vymanilo z područí sovětského impéria, ocitlo se v EU?

SK: Lotyšsko je malá země, nacházející se na významné geopolitické křižovatce, a jako taková se v průběhu staletí nejednou stala pokusem pro sousední státy, které v ní viděly snadnou a výhodnou kořist. Krutá zkušenost z 20. století mě a většinu rozumně uvažujících lidí přesvědčila o tom, že naše země může existovat pouze v rámci silného spojení, jež nám nabízejí EU a NATO. Sovětský svaz a EU nelze srovnávat, to už bychom mohli srovnávat znásilnění se sňatkem. Na rozdíl od násilného přičlenění k SSSR jsme do Evropské unie vstoupili dobrovolně poté, co přesvědčivá většina národa řekla své „ano“.

MŠ: Nejste už po tolika letech v politice zklamaná? Nestýská se vám po vaší původní profesi kunsthistoričky?

ROZHOVOR

SK: Ne, vůbec ne. Život je dnes tisíckrát zajímavější než umění. To jsem si vybrala proto, že v sovětských dobách to byla jedna z mála oblastí, kde jsem mohla víceméně zůstat sama sebou, věrna svému svědomí. Vlastně ani nejsem politička v pravém slova smyslu, jsem profesionální diplomatka a díky tomu jsem se také stala ministryní zahraničí. Když mě jmenovali eurokomisařkou a pak mě odvolali, nebylo v tom nic osobního, bylo to jednoduše proto, že odstoupila vláda. Teď jsem si udělala takové menší volno – možná trochu nedobrovolně, raději bych se opět věnovala diplomatické dráze – a pustila jsem se do psaní nové knihy. Také jsem trochu přemýšlela o tom, co dál podniknout a jak se zase zapojit do aktivního dění.

MŠ: O čem bude vaše nová kniha?

SK: Bude o lotyšské zahraniční politice v období od 4. května 1990 do 1. května 2004. Psaní je obtížný a mnohvrstevný proces, nevím proto ještě, jak to všechno dopadne. U předešlých dvou knih jsem měla přesný plán, kdy je dopíšu, ale tentokrát jsem se ve svém odhadu zmýlila. Bude zapotřebí mnohem více času, protože materiálu je hodně a nejtěžší je vybrat z něj to nejpodstatnější.

MŠ: Existuje něco, co byste na závěr chtěla vzkázat českým čtenářům své knihy?

SK: Velice mě těší, že Česko je první východoevropskou zemí, kde má kniha byla přeložena. Jsem přesvědčena, že Češi se na věci, o nichž píšu, budou dívat úplně jinými očima než třeba Francouzi nebo Italové, protože mají zkušenost s totalitním režimem, byť možná s jeho měkčí podobou, a sibiřského sněhu byli ušetřeni. Svobodu však nelze stupňovat: člověk buď svobodný je, nebo není. Přála bych si, aby si lidé jak v Česku, tak v Lotyšsku více vážili toho, co mají, a nežehrali na to, co nemají. Jednou to mít budou...

Sandra Kalniete: V plesových střevíčkách sibiřským sněhem

přeložil Michal Škrabal

Moje matka nepřijala Sibiř nikdy. S příchodem prvních pozitivních změn v životě deportovaných se pustila do neoblomného boje za maličkosti, které v jejích očích symbolizovaly normální život, a vzpouzela se bídou vynucenému upouštění od evropských životních norem a stylu oblékání. Pílo-li se z cínových hrníčků, vždy pod ně kladla podšálek. Mohl být sice rovněž z cínu, ale podšálek to byl, neboť „pít v domě Dreifeldsových bez podšálku bylo nemyslitelné“. Jak se životní podmínky zlepšovaly, podával se alespoň k nedělnímu obědu vedle kyselého zelí či brambor také dezert – krupičná kaše, ovocné želé nebo sladká chlebová polévka, uvařená z bochníčku černého chleba. Maminka nenasáhla protivné vatované kalhoty a *pufajku* – prošíváný beztvary kabát, tlusté šátky a plstěné válenky, v nichž musela věznit svou ženskost. Sotva skončila pracovní doba, zbavila se této nedobrovolné skořápky, oblékla se do šatů, které si sama ušila, obula si boty poslané z Lotyšska, a stala se z ní opět žena. Šít se maminka naučila na Sibiři v roce 1946, poté co přišel první balík z Lotyšska. Emilija s Ligitou dobře věděly, co je to hlad, a poslané oblečení jim proto připadalo zbytečně marnotratné. Aby ušetřily, odpáraly z něj podšívky a z těch pak ušily blůzky, vesty a jiné nezbytné šatstvo. Ligita tenkrát sice o šití ještě nic nevěděla, nechybělo jí však odhodlání a vynalézavost. Položila svou přítelkyni Māru na podlahu a obtáhla obrisy jejího těla, čímž „vytvořila“ stříh. Pozvolna se zlepšila natolik, že začala šít i pro ostatní. Nikdy se nevzdávala, ať byly její možnosti sebedělnější. Také mě oblékala podle svých dětských vzpomínek na hezké šatičky, kabátky s kožešinovým límcem a rukávničky pro zahřátí rukou. Při pohledu na tehdejší fotografie se mi ani nechce věřit, že můj sváteční oblek je ušit z otcových starých přebarvených kalhot a že krásné kožešiny jsou zbytky zašlé slávy jedné krajaneky, zbytky, které maminka pečlivě spravila a udělala z nich čepici. Na rozdíl od místních dětí jsem měla plenky, což ohromilo lékařku a zdravotní sestry v togurském špitále – konečně potkaly někoho, kdo se řídil pokyny moudrých knih o dětské hygieně. Každý večer jsem se koupala ve vaničce, což ve stísněném baráku bylo zvláště obtížné, o horké vodě, získávané z roztáleného sněhu, ani nemluvě. Oblečení jsem měla vždy vyžehlené a čisté.

Když v roce 1956 přišel první balík z Kanady od matčiných bratrů, přijala maminka krásné šaty a boty jako tu nejpřirozenější věc na světě. Vůbec jí nevadilo, že je může nosit jen na togurské hlavní ulici nebo v Kolpaševě. Vystrojila sebe i mě podle západní módy do elegantních šatů a vydala se se vztyčenou hlavou na nedělní procházku podél baráků, srubů a prkenných plotů. Náš neobvyklý zevněšek ohromoval každého kolemjdoucího i zvědavce, kteří byli namačkáni k oknům. Dokážu si představit, jaký dojem musela na vesničany zanechat část mého oblečení, která byla tenkrát málo známá i v samotné Evropě – kombinéza, do níž praktičtí Kanadčané běžně oblékali své děti, aby je ochránili před mrazem. Maminčina víra, že budeme žít civilizovaně a že se stane zázrak a my se vrátíme domů, byla iracionální, neboť nic v našem okolí nenasvědčovalo tomu, že by se její naděje mohly o cokoli opírat. Odmítání Sibiře bylo v maminčině podvědomí hluboce zakořeněno a spontánně se projevovalo v jejím chování a slovech, jež byly v rozporu s rozumovým přijímáním reality. Pokaždé jsem byla dojata k slzám příhodou, která velice dobře svědčí o neochvějnosti maminčiny víry. Když jsem měla být poprvé očkovaná proti neštovicím, trvala maminka na tom, abych nedostala injekci do ruky, ale do nohy. Překvapené sestřičce – Rusce – řekla: „Moje dcera bude potřebovat hezká ramena, protože jednou bude nosit večerní róbu!“

Kalniete, Sandra. V plesových střevíčkách sibiřským sněhem. Přel. Michal Škrabal. Praha: Lubor Kasal, 2005.

217–220.

Igor Šuvajevs: Co jsou Lotyšši?

přeložili Michal Škrabal a Pavel Štoll

Základ této statě tvoří referát přednesený dne 3. února 1993 v Goethově institutu v Rize, který byl inspirován statí Jana Patočky Co jsou Češi?. Tento text nemá být podle autorových slov považován za všestranné a vyčerpávající postižení problému, úmysl byl mnohem skromnější: nastínit diskurs k řešení této otázky. Lidem, kterým se nezamlouvají možnosti náznaku a přemýšlení, autor doporučuje obrátit se k těm, kteří odpovědi už dávno znají a jsou vždy připraveni o nich kohokoli poučit...

Igor Šuvajevs (1963) je lotyšský filosof a překladatel, člen Lotyšské akademie věd. Pracuje ve Filosofickém a sociologickém ústavu Lotyšské univerzity, účastní se mnoha vědeckých konferencí, přednáší doma i v zahraničí. Zabývá se otázkami kulturněhistorické antropologie, psychoanalýzy, sémiotiky a současné filosofie. Napsal a přeložil téměř 30 knih, do lotyšského prostředí uvedl např. díla Canettiho, Gadamera, Jungova, Freudova, Foucaultova či Nietzscheho.

Na danou otázku není zdaleka tak jednoduché odpovědět. Ano, existuje jedna odpověď, podle mého soudu nejuplnějši a nejpřesnější – ta se však za odpověď často nepovažuje. A sice že Lotyšši jsou Lotyšši. Jde o konstruktivní tautologii, vyjadřující podstatu věci a plně srozumitelnou každému Lotyšši. Pokud tato tautologie neexistuje a nikdo jí nerozumí, pak zřejmě neexistují ani Lotyšši. Tato tautologie signifikuje stav, v němž existují vzájemné sympatie a povědomí o nich, umožňující označit se za Lotyše a bezděčně pocítovat pospolitost se všemi, kdo jsou Lotyšši. V lidském životě je velmi mnoho konstruktivních tautologií, které není možno vysvětlit, protože ony samy objasňují lidský život. Ne všechno člověk dokáže vyjádřit slovy a vysvětlit, existuje však jisté předvědění (či předvědomí), srozumitelné beze slov a každodenně s úspěchem používané. Člověk může mnohé jakoby nevědět, a současně to zdárně naplňovat a využívat ve své činnosti. Nemusí například vědět, co je čas nebo co jsou peníze, ale to neznamená, že čas nedokáže měřit nebo peníze utrácet. Rovněž etnická příslušnost je v člověku obsažená dříve, než si to uvědomí, přičemž v určitých situacích se jí pouze pokouší rozvést a převést do slov, odůvodnit a dokázat ji. Proto je otázka „Kdo jsou Lotyšši?“ paradoxní: odpověď je zároveň jakoby předem známá i neznámá.

Lotyšši jsou národ žijící ve snadno přístupné, a proto už mnohokrát prochozené a pošlapané části Evropy u Baltského moře, které některé národy nazývají i jinými jmény. Byly však doby, kdy se Evropa o Lotyše nijak nezajímala, takže panoval dojem, jako by vůbec neexistovali. V některých dramaticky vypjatých chvílích se o nich hovořilo téměř všude, ale už v příští chvíli se na ně pozapomnělo, neřkuli zapomnělo. Tento národ, k němuž patří jeden a půl milionu lidí, hovoří vzácným jazykem baltské větve indoevropských jazyků, jehož struktury dovolují zahlédnout samotné kořeny indoevropanství. Lotyšši toho od Evropy mnoho zdědili, ale jen málo jí vrátili, pochopitelně nepočítáme-li to nejdůležitější – svou vlastní existenci. Pár lotyšských jmen (především politiků a umělců) bylo svého času v Evropě dost populárních, většinou však nikoli proto, že šlo o Lotyše. Celkově vzato zdají se být Lotyšši málo významným a málo známým národem, který jen čas od času dává o sobě vědět. Je-li však Evropa ve vztahu k Lotyšům svým způsobem hluchá, pak samotné Lotyše charakterizuje jistá němota, tedy neschopnost (a někdy zřejmě i neochota) vyjadřovat se v jazyce srozumitelném i pro jiné. Toto mlčení tu a tam přerušují neartikulované, afektované zvuky, které vzbuzují pozornost a (obvykle) ji brzo zase ztrácejí.

Lotyšši jsou typickým malým národem. Malým nikoli kvůli svému nevelkému počtu. Existují početně malé národy, které nikoho nenapadne nazývat malými. Slova „malý“ a „velký“ při charakterizaci národa nejsou vždy kvantitativním označením, ačkoli v běžném životě nazýváme velkým národem takový, jenž je početně velký a obývá rozsáhlé území (nebo nad ním vládne). Avšak i nepočetný národ, sídlící na malém území, může být velký a silný. Velikost záleží na míře odvahy, na úkolu, který si daný národ předsevzal vykonat, na odvaze být a existovat, a to nikoli jako pouhá položka v seznamu národů. V tomto ohledu měli Lotyšši možnosti, které patrně mají i dnes, jen je třeba

odvahy a schopnosti je naplňovat. Odvaha však neznamena být příkladem pro ostatní nebo jim ukazovat cestu: to spíš svědčí o vlastní nedostatečnosti a méněcennosti. Odvahou se rozumí překonání vlastní malosti a slabosti. Lze dodat, že Lotyšů musejí překonávat také mládí svého národa, sebeospravedlňování a vyhýbání se odpovědnosti, což je typické pro nezletilé jedince. Pokud H. Plessner nazval Němce „opozděným národem“, platí to v případě Lotyšů dvojnásob. I oni jsou opozděným národem. Tím chci zdůraznit, že Lotyši nevznikli jako tradiční, klasický evropský národ.

Středověké „Lotyšsko“ bylo prostorem, kde se stýkal Západ s Východem, a tímto místem zůstalo dodnes. Nejde však jen o místo styku, ale i rozdělení, jinými slovy o hranici. V Lotyšsku se západní a východní Evropa setkávají a zároveň se zřejmě někdy rozdělují, aniž by se vůbec setkaly. Zde je nezbytná odbočka, abychom si objasnili dva pojmy, které používám odlišně od jim přisuzovaného politického významu. Povedeme-li přibližnou linii mezi, dejme tomu, Rigou a Vídní, bude se nalevo od ní nacházet západní Evropa, napravo Evropa východní. Je důležité, že tato linie téměř odpovídá klimatické hranici. Mnohem podstatnější je však jiný rys: v západní Evropě se vytvářejí ternární, kdežto ve východní Evropě binární struktury. (Aniž bych rozváděl tyto pojmy, uvedu příklad: na Východě funguje opozice *světlo - tma, dobrý - zlý* apod., kdežto na Západě má tato opozice vždy mezičlánek, neexistují tu binární opozice, ale triády.) V Lotyšsku se vytvářejí struktury obojího druhu a jedna z nich střídavě dominuje, ovšem klíčové jsou struktury ternární. Lotyšsko je plnoprávnou součástí západní Evropy, proto pozvání k návratu do Evropy, řečeno slovy E. Stěrste,¹ se podobá snahám svést Daugavu do Seiny. Důležitý není návrat do Evropy, protože návrat většinou míří opačným směrem, ale to, zda jsme schopni a umíme jít svou cestou v Evropě. Lotyšsko je však také hranicí, kde mohou dominovat i jiné struktury; pak se tyto výzvy stávají pochopitelné, ovšem těžko splnitelné, budeme-li i nadále brouzdat východními cestami.

V hraničním prostoru kulturní procesy probíhají a různé kulturní systémy fungují obzvláště rychle a intenzivně, anebo se také mohou zpomalovat, někdy dokonce zastavit, a proměnit tak danou zemi v jakýsi *Niemandsland*. Tato země nikoho je v principu neobyvatelným krajem, v němž přesto žijí lidé, lidé zaživa mrtví. Je obehnána vnitřními „zdi“ v lidech, které jsou mnohem mohutnější než případné zdi vnější - ty lze velmi rychle strhnout, aby byly posíleny zdi vnitřní. Hranice znamená zprostředkování, ale to je možno uskutečnit jen tehdy, mají-li co říci nebo nabídnout obě strany, existuje-li samostatná velikost, ne pouhé bytí uprostřed. Co se stane se zemí, která je pouze uprostřed, je známo už několik desítek let: „sčytá“ to z obou stran, funkci „být mezi“ neplní a hranice se stává jednoduše nicotnou. Takže lze říci, že Lotyšsko nebo například Riga (nehledě na to, že se geograficky nachází téměř ve středu Evropy) je Východem západní Evropy a Západem východní Evropy. Otázka, která by skutečně stála za řešením, je snad jen tato: dokáže být Lotyšsko (Riga) prostředníkem, nebo nebude schopno být ničím? Můžeme samozřejmě soudit, že Lotyšsko bude mostem - jenže na mostě se žít nedá, jen pod ním.

Vytváření ternárních struktur v Lotyšsku začíná současně s christianizací, která sem přichází ze Západu; křesťanství podporuje vznik binárních struktur. Lotyšsko se také stává hranicí, k níž sahá křesťanská reformace, jenže jednoznačně pravé křesťanství *per definitionem* reformovat nelze. Lotyšsko bylo organizováno a reformováno západním způsobem, avšak spolu s tehdejšími vyřešením jeho „světové úlohy“ vzápětí začala jeho provincionalizace. Je sice pravda, že počínaje osvícenstvím se jedna z reálií provinčního života opět dostala do popředí, a sice jazyk: jazyk sedláků, v němž, jak se uznávalo, bylo možno vyjadřovat i velké a ušlechtilé ideje. Herderem navrhovaný „jazykový nacionalismus“ však v Lotyšsku vyvolal napětí, jakýsi přerýv, v němž zapustil kořeny lotyšský národ. Byla to ovšem pouhá podmínka jeho konstituce, mnohem intenzivněji se na ní podílel „národní romantismus“. Podstatné je to, že kritériem vzniku lotyšského národa se stal jazyk. Navíc k tomuto

Pavel Štoll (1964) vystudoval lotyšskou a litevskou filologii na Filozofické fakultě UK, kde od roku 1998 vyučuje lotyšský jazyk a literaturu. V letech 1993-2002 pracoval v oboru kultury na lotyšském velvyslanectví v Praze, je soudním tlumočnickem lotyšského jazyka a předsedou Česko-lotyšského klubu. Napsal lotyšskou část *Slovníku pobaltských spisovatelů* (2003), překladařsky a redakčně se podílel na antologii *15x poezie Lotyšsko* (2006), uskutečnil výstavu o česko-lotyšských literárních vztazích, připravuje doktorskou disertaci a publikuje články na toto téma. Je nositelem nejvyššího lotyšského a litevského státního vyznamenání (obě 2001).

¹Elza Stěrste (1885-1976), lotyšská spisovatelka. (Pozn. překl.)

vzniku došlo v podstatě „zdola“, protože „ti nahoře“, vládnoucí téměř všemu, lotyštinou většinou nevládli a samotných Lotyšů mezi nimi bylo málo. Jen díky křídům, jež jim dal národní romantismus, se začali učit lotyšský jazyk a, jakkoli to zní paradoxně, začali jej učit i ostatní včetně těch, kteří už lotyšsky hovořili. A tak začali pro národ používat lotyšské slovo původně označující cizí lidi, *tauta*, přizpůsobili si ho a stali se z nich *tautieši* – příslušníci národa, krajané.

„Malé“ dějiny Lotyšska jsou tedy dějinami tvořenými „zdola“. Lotyši se liší od klasických evropských národů, jež charakterizuje relativní jazykový indiferentismus a byrokraticko-hierarchická společenská strukturace. Společnost „mladého národa“ usiluje o egalitarismus a „kousek své země“, vyhýbá se hierarchické strukturaci a definuje národ podle jazykového kritéria. Je to společnost osvobozených čeledínů a sedláků, kteří se neosvobodili sami – většinou byli osvobozeni. A to se stává charakteristickým, periodicky se opakujícím rysem: „ti dole“ dokáží něco přijímat jen tehdy, pokud s tím souhlasí „ti nahoře“, případně i jiní, což se v konečném výsledku rozrůstá do periodicky figurující eskalace „osvobozování se“. Historicky „první“ požadavky byly minimální, až postupně se změnil v požadavky ekonomické a politické. Ovšem okolnosti, evropská konjunktura, jejich realizaci nebyly nakloněny. Vhodný okamžik nastal až v důsledku souhry první světové války a říjnové revoluce, což zároveň předurčilo přechodnost těchto výdobytků. Navíc byla v lotyšské společnosti hluboce zakořeněna intence z předešlého století „vybudujeme si nový a vlastní svět“.

Ve všech těchto procesech je zahrnuto několik struktur, podstatných i v dnešní době, které však z principu nejsou analyzovány a chápány. Neuvědomujeme si je, protože to jsou většinou nevědomé struktury, a historismus, jak už svého času poznamenal A. Švābe a P. Jurevičs,² je Lotyšům poněkud cizí. Tyto struktury například vedou k tomu, že literatura vzniká pro národ, nikoli sama pro sebe, a je literaturou jen natolik, nakolik slouží národu. Je však zřejmé, že literatura může být literaturou jedině tehdy, pokud vznikla kvůli literatuře, v opačném případě to není literatura, ale cosi jiného. Vzniká tak možnost zabývat se politickými otázkami v literatuře a literárními otázkami v politice. Nepěstují se autonomní, samostatné duchovní oblasti, v nichž by se řešily vlastní problémy (a to vlastními prostředky), ale dochází k jejich míšení. Vznikají monstrózní výtvoři, postrádající jakoukoliv přehlednost, připouští se možnost myslet si jedno, říkat druhé a dělat třetí. Literatura se stává prorockou, slibující a výchovnou, zatímco politika je literární a teatrální. Je třeba konstatovat, že naši východní sousedé v tomto ohledu dosáhli větších úspěchů, i když také zůstali téměř bez literatury. I v lotyšské literatuře zřejmě dominují binární struktury. Tvořit pro národ a tvořit kvůli národu v žádném případě neprospívá diferenciaci v duchovní sféře a v samotných jejích činitelích.

Výše řečené se nevztahuje jen na literaturu, ale i na umění, vědu a politiku. Je-li umění pověřováno národními úkoly, pak už neřeší úkoly vlastní. Někdy jsou dokonce vytvářeny speciální nacionalizační, v tomto případě letonizační programy. Pro příklad přirovnám jeden současný proces k tomu, který probíhal před několika desítkami let, a sice letonizaci filosofie (lze připomenout i její sovětizaci, ale ta už je, zdá se, úspěšně zapomenuta). Lotyšská filosofie je totéž co kulatý čtverec. Je-li filosofie myšlením, myšlením o myšlení, pak není ani lotyšská, ani ruská či německá. Její nacionalizace předpokládá smíšení dvou různých oborů – myšlení s ideologií či ideologizací, což je prostě nemyšlení. Toto nemyšlení samozřejmě může být i lotyšské, i když by bylo přesnější je označovat jiným slovem.

Uvedený příklad není zcela korektní, protože dnes existuje tendence k letonizaci „filozofie“. Jenže „filozofie“³ je přece v doslovném významu „láska ke tmě“. A ta případně opravdu může být lotyšská. Kromě toho, budeme-li k sobě upřímní, i když se to může dotknout národní hrdosti některých lidí

² Arveds Švābe (1888–1959), lotyšský historik, Pauls Jurevičs (1891–1981), lotyšský filosof; oba po druhé světové válce působili v exilu. (Pozn. překl.)

³ Slovo *filozofija* se v současné lotyštině (stejně jako v češtině) píše převážně se z, autor však trvá na původním, etymologicky správném pravopisu. (Pozn. překl.)

nebo ješitnosti mnohých doktorů, Lotyšsko filosofii nikdy nemělo, a ani dnes ji nemá. Rozumování není filosofie a „národní filosofie“ je v nejlepším případě pouhou ideologií. To ale neznamená, že filosofie v Lotyšsku není možná; je možná, pokud na ni nezačnou být kladeny požadavky politické, hospodářské, ideologické a národní prospěšnosti. Tyto nároky filosofii jen potlačují, i když zcela zabránit jejímu vzniku a existenci nedokáží. Při nacionalizaci filosofie se začíná kultivovat nemyšlení nebo zjednodušené myšlení, v němž se projevují binární struktury. O nezpracovanosti a nevypracovanosti filosofie v lotyšské kultuře může svědčit už jen to, že nejvýznamnější filosofická díla v Lotyšsku dvacátých a třicátých let byla publikována německy a francouzsky, mimo to se v zásadě jednalo o ohlasy na světovou filosofii. I dnes existuje analogická situace. V roce 1928 na Herderově institutu v Rize přednášel M. Heidegger, což lotyšská společnost nepovažovala za významnou událost. Lze namítnout, že se jednalo o výjimku. Podobnými výjimkami však byli i O. Schpengler, N. Berdjajev, E. Spranger a další. A to je jen několik z událostí, které se neudály. Návštěvy králů či politiků se ve společenském vědomí ukládají mnohem hlouběji. Tyto ne-události v zásadě pouze dokládají zvláštnosti fungování lotyšských kulturních mechanismů, jenže tato nekultivovanost brání jejich začlenění do historického i současného světového kontextu. Populární hesla o návratu do „Evropy“⁴ jsou nezřídka výzvou k návratu do začátku 20. století, do vlastního vymyšleného světa, na nějž odkazuje už jeho název. Je-li vůbec možno se někam vrátit, pak jedině k tomu, co existuje, anebo také, jako v pohádce o rybáři a rybce, k rozbitým neckám.

Tato tvrzení se mohou zdát nepravděpodobná, vždyť svého času Lotyšsku patřilo co do počtu vydaných knih na jednoho obyvatele jedno z předních míst v Evropě. A přesto tomu tak je. K vysvětlení použiji dvou termínů: kultura s velkou a malou abecedou. Kultura s velkou abecedou předpokládá komplikaci svých systémů, zajištění rozmanitosti, existenci různých jazyků, zatímco kultura s malou abecedou počítá se zjednodušováním, redukcí. Může existovat mnoho textů, ale jsou-li jednotvárné a zjednodušené, rozmanitost a diferenciaci netvoří. I úplně odlišný cizí text může být přeložen podle jednotvárného a známého schématu. A právě k tomu směřuje nacionalizace, jejímž důsledkem je vytlačení všeho nesrozumitelného a nepřijemného, toho, co není považováno za prospěšné pro národ. Takto se například také rodí, zvláště vezmeme-li v úvahu ono míšení různých duchovních oblastí, „filosofující“ spisovatelé, kteří byli stejně populární jak ve dvacátých, tak v osmdesátých letech minulého století. Navíc se neúspěšný literát může stát politikem, lékař literátem atd. Není to nic neobvyklého – různé oblasti jsou promísené a ospravedlňuje se to činností ve prospěch národa. Je však třeba mít na paměti, že historické okolnosti nevedly (ve skutečnosti samy nikdy k ničemu nevedou) k striktní diferenciaci společnosti, vzniku „čistě“ intelektuálních profesí. S tím mimochodem souvisí i oslabení tzv. „vyšších vrstev“ společnosti, z nichž se tradičně rekrutují státníci a politici.

Ale vraťme se k překladu. Statistické údaje obvykle lžou, lze s nimi snadno manipulovat. Kdybychom chtěli, mohli bychom i dnes dokázat, že v Lotyšsku vychází mimořádné množství knih. Otázka však zní: jakých knih? Nejsou příliš jednotvárné? S překladem je spojen ještě jeden charakteristický rys. Cizí vlastní jména a kulturní realie jsou polotyššované, takže originál někdy vůbec není rozpoznatelný. Jeden příklad už jsem uvedl, a sice „filozofii“. Mimochodem dalším je sám název *Eiropa*. V lotyšské historii figuruje důležitá osoba zvaná Jānis Briesmīgais.⁵ Příkladů je tolik, že všechny nelze vyjmenovat, ale uvedenými jmény jsem je chtěl připomenout. Nacionalizaci lze samozřejmě považovat za obrannou reakci nebo svéráznou kompenzaci. Tyto procesy však lze vykládat i poněkud jinak, a sice jako rozšiřování či zužování vědomí. A právě tyto možnosti existují i nyní, při přechodu z uzavřeného společenského systému k otevřenému, protože otevřenost může směřovat jak ke zužování, tak k rozšiřování. Směr dvacátých a třicátých let vedl k zákonitému výsledku, ten dnešní se projeví v budoucnosti.

⁴Lotyšsky *Eiropa*, autor jinak důsledně používá vlastní podobu tohoto názvu *Europa*. (Pozn. překl.)

⁵Lotyšská podoba jména Ivan Hrozný. (Pozn. překl.)

V této souvislosti je nutno se zastavit u analfabetismu, přesněji řečeno u jedné zvláštnosti lotyšského analfabetismu. Lotyši nezdídka považují ty, kteří umějí číst a psát, ale nedokončili školu, za analfabety. Nehledě na to, že v Lotyšsku byla míra analfabetismu tradičně nízká. Vědomosti však nebyly hodnotou samy o sobě, byly potřebné a uznávané za užitečné jedině tehdy, pokud byly využitelné ve prospěch národa nebo alespoň rodiny. V tomto ohledu je zřejmě nejnázornějším příkladem postava *vdovina syna*, jehož konec je dobře známý.⁶ Avšak právě toto „vdovství“ se stalo stabilním rysem lotyšské kultury. Tímto výkladem chci pouze vytvořit pozadí, na němž by bylo možno řešit mimořádně důležitou roli inteligence v lotyšském životě. Hned však musím dodat, že inteligence je východoevropská, ruská realie. Nejprve byli slovem „inteligence“ označováni lidé, kteří sami nedokázali dokončit školu, ale zastávali se národa, utlačovaných. Polovzdělaní analfabeti se považovali za svědomí a čest národa a podle toho také jednali. Inteligence na sebe brala otcovskou péči a opatrovnictví vůči „temnému“ a porobenému národu – stimulovala tak duchovní příživnictví a simulovala svůj mimořádný význam. Hlásáním krásných a ušlechtilých slov inteligence vytváří kult nemyšlení a sama po přemýšlení ani netouží.

Místo toho, aby inteligence kultivovala jasné vědomí (tj. vytvářela možnost ještě širšího, hlubšího vědomí), dává vzniknout intelektuálnímu bezvědomí. Nerozvíjí přesnost a souměřitelnost, začlenění do světového a historického kontextu, ale zabývá se sebeospravedlňující ideologií, v níž není místo pro myšlenku. Inteligence má k dispozici zjednodušené a až nechutně banalizované poznatky, které lze charakterizovat takovými opozicemi jako *dobry – špatny, správnny – nesprávnny* atd. Jako příklad uvedu jeden z výsledků působení inteligence: existují špatní a dobří, zbavíme-li se špatných, zůstanou dobří, a co je nesprávné, je třeba předělat na správné. Konkrétní historická realizace se pochopitelně mění, samotná struktura však zůstává relativně neměnná. A lotyšská inteligence, včetně té dnešní, zdaleka nevznikla náhle v posledních padesáti letech. Je sice pravda, že tímto slovem jsou označováni rovněž intelektuálové, to však není nic neobvyklého, protože tento svět je světem vlastních jmen a přejmenovávání (tj. mytologický svět), v tomto světě neexistují autonomní oblasti duchovního života.

Inteligence nebo její část je zjevně také tím, kdo se dnes cítí (a i dříve se cítila) povolána k tomu, aby vytvářela ideologii lotyšství, často fungující jako „neurotická valuta“ (S. Freud), jež je valutou většinou jen ve vlastních očích. Lotyšství je v zásadě konglomerátem tušení, přání, afektů a emocí, do něž se někdy přenášejí i osobní problémy samotného subjektu. A polovzdělaní analfabeti jich mají očividně nemálo. Ano, lotyšství je také čistě objektivní, přesněji řečeno spontánní funkcí: je pokusem konsolidovat společnost, což mnohdy vede k „zestátnění“ člověka. Stát figuruje jako poslední, rozhodující arbitr, podle jehož rozhodnutí se smí žít. Opět se tak objevuje tendence k nesamostatnosti, snaha začlenit lidskou existenci do péče státu a spojit ji s ním. Avšak ternární struktury předpokládají prostřednictví, tedy že státní moc se nemůže přímo vměšovat ani do lidského života, ani do intelektuální činnosti. To ale má i svou druhou stranu: člověk si vypěstoval „imunitu“ vůči státu, tzn. mezi ním a státními institucemi existuje – v nejjednodušším případě – jistá distance, přičemž vzájemné vztahy mezi nimi jsou podřízeny právním normám, jež jsou dodržovány a plněny. Tyto normy počítají také s mechanismy, které člověku zajišťují rovnoprávné a plnoprávné vztahy s kteroukoliv státní institucí. Ale všechna ta nezpracovanost a nevypracovanost vede k provincionalizaci, k uzavírání se do sebe a ke vzniku autoritářství. Lotyšství souvisí i s něčím jiným, a sice s nezbytností „psychologického Lotyše“. Uvádějí se různé vlastnosti, nezbytné pro skutečného Lotyše, vytyčují se cíle, jichž se pravý Lotyš musí snažit dosáhnout atd. Takto vznikají političtí, ideologičtí, náboženští, kulturní

⁶Ve stejnojmenné poémě lotyšského básníka Vilise Plūdonse (1874–1940) z roku 1901 se syn plný ideálů vydává studovat do Petrohradu, aby svým vzděláním zajistil sobě a ovdovělé matce lepší život. Z přepracování však onemocní a umírá, zpráva o synově skonu smrtelně zasáhne i matku. (Pozn. překl.)

Lotyšů, a snad i Lotyšů kulinářští. „Psychologický člověk“ je jednou z reálií dnešního světa, na kterou zdaleka nenarazíme jen v Lotyšsku.

Intelligence je evidentně zároveň silnou i slabou stránkou Lotyšů. Je silou už proto, že se díky ní odehrála strukturace a konsolidace společnosti. Ale o síle a impotenci není třeba mluvit. O síle může svědčit to, že po druhé světové válce odešla většina „intelligence“ do exilu nebo byla deportována na Sibiř, nato se velmi rychle regenerovala a generovala tradiční motivy. Dnes patrně dochází k tragédii intelligence – ta už nenachází své místo a sféru působení, místo předpokládaných vavřínů sklízí kritiku. Už nemá co dělat (nepočítáme-li pokládání tradiční otázky: „Co dělat?“) a zbývá jí jen vyzdvihnout vlastní zásluhy. Ale i ty jsou vnímány v charakteristickém duchu: přivlastnit si to, co dokázali druzí. V Lotyšsku se intelligence odvolává na své mimořádné zásluhy na vzniku posledního národního obrození.⁷ To přitom nejen nezačalo, ale ani neexistuje žádná záruka (a to lze opravdu považovat za zásluhu intelligence), že to bude skutečně poslední obrození. Nejedním inteligentem a oslavovatelem Lotyšů si zvykl dovolávat se národního socialismu (samozřejmě nikoliv v německé variantě), který je prý dnes nezbytný. Na tom však není nic zvláštního.

Pro vysvětlení objasním dvě podmínečná označení – „nacionalisté“ a „socialisté“. Nacionalisté jsou ti, kteří se orientují na Lotyšsko a lotyšství dvacátých a třicátých let 20. století (nebo to jednoduše používají jako masku v politickém divadle), a socialisté jsou většinou bolševičtí komunisté, leninsky školení lidé posedlí myšlenkou impéria (ne vždy to musí být Rusko nebo Sovětský svaz). Je to sice paradoxní, ale struktury činnosti, očekávání a nadějí těchto druhů lidí se buď shodují, nebo jsou velmi příbuzné, byť si oni sami myslí, že dělají něco zcela rozdílného. Pro jedny kdysi existoval skutečný život, k němuž je třeba se vrátit, anebo ho zopakovat od začátku. Předtím prý existovala jakási prehistorie (nebo mezidobí), založení Lotyšska bylo prvním aktem skutečné historie, středem, kolem něhož byl organizován všechen život. Také pro druhé bylo všechno předešlé pouhou prehistorií a teprve revolucí byl učiněn skok do skutečné historie, proto i Říjnová revoluce v Rusku je událostí, kolem níž se všechno soustředí. Jak první, tak druhá skupina vytváří kvazihistorické, mytologizované pojetí dějin, jemuž je historismus cizí (a to je v podstatě správné, protože dějiny ve skutečnosti vůbec neexistují: buď se zastavily, nebo dosud nezačaly – obě skupiny žijí mimo dějiny). Pro oba typy je charakteristická provincionalizace a zapouzdření, sadomasochismus a narcismus, obě používají „mytologii dvojnictví“, tj. nekonečný paralelismus zdvojení a vzájemnou zaměnitelnost různých prvků (s opačným hodnocením): např. je-li pro jedny socialismus cosi dobrého, pak druzí, v rámci téže mytologie, jej považují za něco špatného apod. Je třeba vzít v úvahu také intenci „vybudujeme si nový a vlastní svět“. Ta charakterizuje nejen bolševiky, tj. menšinu, která samu sebe nazývá většinou a cítí se být povolána vytvořit a vést proletariát. Tato intence se vine celou lotyšskou společností, jejíž představitelé se cítí být povoláni budovat vlastní a nový svět a kterou ovládlo vášnivé budovatelské napětí. Za paradoxní však lze považovat něco jiného.

Jak socialisté, tak nacionalisté budují na troskách. V Rusku se nový svět vytváří zničením starého, tj. na jeho rozvalinách. V Lotyšsku není třeba nic ničit (o to se už postarala válka a sovětizace), a přesto se staví rovněž na troskách. Jak v jednom, tak v tom druhém světě zůstávají zbytky světa předchozího, které už nejsou potřebné. Metaforika rozvalin charakterizuje jak dvacátá léta, tak dnešek. K tomu lze mít samozřejmě připomínky, které rád přijmu, a sám také hned namítnu: ano, existuje nejen „svobodný lotyšský stát“, ale i „malé Lotyšsko“, „Třetí Lotyšsko“ atd.⁸ To určuje variace, které je třeba vzít v úvahu při sociologické a historické analýze. Spočítal však někdo, kolik takových Lotyšsk vlastně je? Které z nich a jaké je to, v němž žijeme? Zjevně žijeme v jednom fyzickém prostoru, a přitom v různých

⁷V druhé polovině osmdesátých let 20. století. (Pozn. překl.)

⁸Jde o svobodný lotyšský stát mezi světovými válkami. Pojmy malé Lotyšsko a Třetí Lotyšsko pocházejí z exilu. (Pozn. překl.)